

ÜKS MUHE LUGEMINE HIIU LEIGRI SEIKLUSTEST

Jegard Kõmmus. Iiu Leiger. Emasde Sõruotsa murragus loodud muisendide sari Iiuma vägimihesd Leigrisd. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2015. 108 lk.

2015. aastal ilmus kolm Hiiumaa kirjamehe, koduloolase ja jutuvestja Jegard Kõmmuse (1914–1988) pärandile toetuvat raamatut: mälestusteraamat „Elutöö ühe ööga”¹, jutukogu „Iiu Leiger” ning viimase lasteversioon „Iiuma vägimihesd Leigri seiklused”². Kõik raamatud on näinud ilmavalgust tänu tema folkloristist ja rahvamuusikust lapselapsele Helen Kõmmusele. Järgnevas kesken-

¹ J. Kõmmus, S. Lipu, H. Kõmmus, Elutöö ühe ööga. Soome kuunari Gullkrona meeskonna päästmine Hiiumaa rannikul 1941. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, Sõru muuseum, 2015.

² J. Kõmmus, Iiuma vägimihesd Leigri seiklused. Kogu pere jutu-, värvi- ja mänguraamand Iiuma Emasde murragus ja eesti keeles. / Hiiumaa vägimehe Leigri seiklused. Kogu pere jutu-, värvi- ja mänguraamat Hiiumaa Emmaste murrakus ja eesti keeles. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, 2015.

dun mainitud raamatutest keskmisele ehk Kõmmuse lugudele Hiiu vägilasest Leigrist (raamatu esimene trükk pärvas 2014. aastal Eesti Kultuurkapitali Hiiumaa ekspertgrupi aastapreemia).

Leiger on Suure Tõllu vend ehk samalaadne hiidvägilasest jutukangelane nagu Kalevipoeg, Vanapagan, Olev või Petseri vägilane. Ehkki igal hiul on omad erijooned, on hiipärimust kooshoivaks jooneks see, et sinna kuuluvad narratiivid lähtuvad maastikul nähtavaist kummalisena tunduvaist objektidest ja moodustistest – suurtest rändrahnudest, erikujulistest mägedest ja järvedest. Lood ühelt poolt seletavad maastikuüksuste (ja nende nimede) teket, teisalt aga kannavad endas suurelt mõtlemise lusti – kirjeldavad näiteks seda, kui tohutud olid need objektid kokku kandnud, siia visanud või muul moel tekitanud olendite eluasemed, söögiisud ja majariistad. Reeglina ei oma hiid üleloomulikke võimeid, vaid elavad üsna samalaadset elu nagu inimesed, lihtsalt tunduvalt suuremates mastaapides.

Hiipärimus on eesti kultuuris väga eriilise positsioonis. Esiteks on pea

kõik, mis vägilastega seonduvalt talletatud, ka akadeemiliste muistendikoidetena välja antud.³ Teiseks on aga mitmel hiiul oluline roll eesti kirjakultuuri arengus. Siinkohal piisaks ilmselt viitest F. R. Kreutzwaldi „Kalevipojale” (1857–1861), kuid sama olulised on kindlasti ka Peeter Südda raamat Suurest Tõllust „Väikene vana varanduse vakk ehk Saaremaa vägimees Suur Tõll” (1883) ja August Kitzbergi „Maimus” (1893) olev Vanapagana-kuju tõlgendus.

Leigri roll on aga olnud võrdlemisi tagasihoidlik. Helen Kõmmus toob oma uurimuses küll esile mitmeid varaseid tekste, kus Leiger on Suure Tõllu kõrval kenasti esile toodud⁴, oma väljaannetes on Leigrit (teiste hiidude kõrval) tutvustanud ka M. J. Eisen⁵ ning kõik Eesti Rahvaluule Arhiivis olevad teated Leigri kohta on leitavad akadeemilise muistendiväljaande teisest köitest⁶. Kuid ükski viidatutest ei anna Leigrile ligilähedaseltki seda positsiooni, mida eesti kirja- (ja pop)kultuuris kannavad Kalevipoeg või Suur Tõll.

Jegard Kõmmuse raamat koosneb kuuest omavahel lõdvalt seotud loost, mis on kirja pandud autori lapsepõlveaegses Emmaste kihelkonna lõunapool-

se osa Sõruotsa murrakus. Lugemise kergendamiseks on raamatule lisatud sõnastik ning raskemini mõistetava sõna esmakordsel ilmumisel järgneb sellele sulgudes ka kirjakeelne vorm. Raamatu lõpus on kaart juttudes esinevate paikadega ning Helen Kõmmuse järeلسõna, mis avab lugude ja autori tausta.

Avalugu „Leiger asub Iiumale” on pigem koduloolise keskmega, peategelaseks pole mitte niivõrd Leiger kui just Hiiumaa – kõik tema sood, järved ja metsatukad saavad loos nimetatud. Olulise osa jutust hõlmab kirjeldus Leigri tutvumismatkast mööda asustamata Hiiumaad, ta sammub paigast paika ning annab igale kohale selle iseloomule vastava nime: „Edasi tullas muutund maa lagegs ja olnd vesine kut suur padu (madal soine koht). Nimedandgi taa seda kohda Paopeelne, müsusd nüid ütags Paopegs. Senejärel jeend Leigril tee peel ede merelougasde vahel pitk kõrgevoitu maaviil, müsusd taa nimedand Kõrgesaregs. Seeld tulnd taa üle Tahkunaotsa vehesele mere uladavale nukale, kus kasund kina lehdpuumets, mike nimedand Lehdmaotsags” (lk 9–10). Vajadusel viitab Kõmmus ka algselt etümoloogiliselt põhjendatud nime muutumisele ajas: „Vaatnd vägimihed [Leiger ja Tõll – minu lisandus K. K.] väina ja näind, et see olnd naagu sööl (sõel) kuivade ja sadade kividega mütmegs lahudat. Senesd peevasd nimedand naad väina Sööla väinags. Iljem akedi seda sandi kirjapruugiga Soela väinags üidma” (lk 19). Kirjutise koduloolist keset tugevdab loo lõpus olev (noorele ja kohalikule) lugejale suunatud üleskutse: „Nenda lõpedan muisdise jütu Iiuma vägimihesd Leigrisd. Noored iidlased, käigi oma saar risdati-põigiti ja pitkuti-püüti läbi, siis löiati veel palju änam kohdasi ja nimesi, müsusd Leigerd meele tuladavad. Pangi nee meelega reekigi nesd oma lasdelasdele kut ennemuisdisd muinasjüttu” (lk 27).

Ülejäänud jutud on pajatuslikumad ja sündmuskesksemad. Lugudes „Leiger

³ Muistendid Kalevipojast. (Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid I.) Koost E. Laugaste, E. Normann. Tallinn: Eesti Raamat, 1959; Muistendid Suurest Tõllust ja teistest. (Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid II.) Koost E. Laugaste, E. Liiv, E. Normann. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963; Muistendid Vanapaganast. (Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid III.) Koost E. Laugaste, E. Liiv. Tallinn: Eesti Raamat, 1970.

⁴ H. Kõmmus, Leigri tegelaskuju Hiiumaa jutupärimuses. Lõbus leigar või manajast maatark? – Keel ja Kirjandus 2015, nr 8–9, lk 589–602.

⁵ M. J. Eisen, Endised jõumehed. Lood Kalevipojast, Suurest-Tõllust, Leigrist ja teistest. Narva: R. Pöder, 1901; M. J. Eisen, Eesti muistsed jumalad ja vägimehed. Tartu: K. Sööt, 1913.

⁶ Muistendid Suurest Tõllust ja teistest.

teeb Töllusele souna”, „Kuidas Töllus Kassares käis” ja „Pörsapoud” on kesksel kohal Leigri ja tema vanema venna Suure Tõllu omavahelised suhted ning lugudes „Leiger peestab Tohri pere ton-di keest” ja „Erik kimbudab Iiumad” on Leigri kõrval tegevad tema järeltulijad.

Minu enda lemmikuteks on Leigri ja Tõllu omavahelistest tegemistest paja-tavad peatükid (eriti lugu „Kuidas Tõllus Kassares käis”), iseäranis ägedad tunduvad need siis, kui Kõmmuse Tõllu võrrelda Andrus Kivirähki Tõlluga⁷ – Kivirähki täiesti inimmaailmast võõrdunud ja pigem loodusmaailma kuuluva vägilase asemel näeme üdini inimlikku tegelast, kes aasib oma väikevenda ja kardab külmas merevees lendvat saada: „Tõllus jeend peele Kassares käimesd ja meres külmedamesd mütmegs ajags aigusega kimpu. Esdegs vaevand teda palaaigus (palavik) ja rünnus pisdnd, naat saand oieti ingatagid. Ühesa peeva pärasd tulnd vahe peele ja aigus lahdnd ee. Peele sene aga tulnd lindva (lendva, seljavalu) ja see vettis keik kohad läbi. Seda Tõllus oligid kartnd ja see vaevas teda terve talve” (lk 56).

Inimlik aspekt tuleb esile ka selles, et näiteks Suure Tõllu või Kalevipoja kirjanduslikus kuvandis domineeriv sõjapealiku motiiv on Kõmmuse Leigri-raamatus küll olemas, kuid võrdlemisi marginaalses positsioonis (vt lk 20–21, 24, 25; Leiger sureb rahulikult kodus). Sõjapealiku funktsioonist tunduvalt enam tuleb esile Leigri kui omamoodi kultuuriheerose roll: ta on esimene asukas, kelle järeltulijatest on välja kasvanud kõik hilisemad hiidlased. Väga omapäraseks, pärimuse kontekstis kummastav-anakronistlikult mõjuvaks detailiks on Leigri sügav huvi õunaaretamise vastu. Näiteks muhe kirjeldus sellest, kuidas Leiger peab Tõllule loengut, viimane aga tahaks kangesti hoopis degusteerimise

juurde asuda: „Leiger viind Tõlluse peele kihakinidusd oma onnaaidu vaatma, jütusdand taale nende asudamesesd, puude isdudamesesd, pookimesesd ja rammudamesesd. // Senejärel viind Leiger külalese onnaaita, kus oli pärandesd sarikate aluseni loudubed egasugusi oonu täis. Seeld siis Leiger neid vettis, näitis Tõllusele ja lappis uuesdi loudubede peele tagasi. Luges nende seltsid taale ede, et tüidas Tõlluse ee. Aga et olags ka maita annud, kus sa senega. Äi sünni ojule pantud ouni vetta. Mekkida vois ainuld sihantsid, mihantsid tuul oli maha aend” (lk 51).

Jegard Kõmmuse Leigri-raamatu muudab eriliseks erinevate ajatasandite kohalolu. Raamatus olevaid lugusid kuulis Kõmmus oma lapsepõlves (XX sajandi alguskümnenditel), kirja panema hakkas ta neid mitukümmend aastat hiljem (umbes 1950. aastate lõpus) ning raamatuks sai materjal ligi kuuskümmend aastat pärast esmast kirjanemist. Ma ei tea, kas juhuslikult või mitte, aga kuulmisaeg kattub huvitava kombel perioodiga, mil Leigriga seotud arhiiviteadete hulk järsult suurenes – akadeemilise muistendiväljaande järgi pandi rahvaluule suurkogumise ajal (XIX sajandi viimasel kümnendil) Leigriga seonduvat kirja väga vähe, enamik kirjapanekutest jääb just aastatesse 1910–1930. Kirjutamisaeg ühtib aga perioodiga, mil eesti folkloristid tegelesid hiiumuistendite akadeemiliste väljaannete koostamisega. Raamatu ilmumisaeg omakorda seab väljaande dialoogi erinevate hiupärimust taasmõtestavate ja ülekirjutavate teostega, kuhu kuuluvad näiteks Kristian Kirsfeldti „Kalevipoeg 2.0. Eesti rahva moodne eepos” (2010) ning Andrus Kivirähki „Suur Tõll” (2014).

Viimastega võrreldes näib Kõmmuse raamat pigem traditsiooniline: keel on murdeline, tekstides on palju vihjeid konkreetsele maastikule ning lugude juures on viited neid jutustanud

⁷ A. Kivirähk, Suur Tõll. Tallinn: Varak, 2014.

inimestele. Samas ei erine Kõmmuse autoripositsioon väga palju Kivirähki või Kirsfeldti omast – nii nagu viimased töötlesid loetut vabalt, täiendas Kõmmus oma mälus olevaid lugusid uute detailidega: „Neis lugudes on „toorik” teistelt kuulnud, minu „süü” läbi on need pikaks venitatud ja viimse üksikasjani ette toodud” (lk 82–83). Tegelikult on äärmiselt põnev Kõmmuse tunnistus, et impulss lugusid kirja panna ei tulnud soovist neid talletada, vaid soovist luua narratiiv paigale, millel seda veel polnud, ning alles selle omaloomingulise narratiivi lõpetamise järel tuli ta mõttele ka varem kuuldu üles tähendada (vt lk 81–82). Kõmmust külastanud folkloristid on märkinud, et ta oli väga hea jutustaja

ja valdas traditsioonilise pajatamise võtteid (vt lk 83) – seega pole imestada, et põneva paiga nägemine inspireeris teda täiendama traditsioonilist jutuvara. Raamatute olevad lood on niisiis ühelt poolt suuliste ja kirjalike väljendusvahendite põimumise tulemus, teisalt aga huvitav näide sellest, kuidas traditsiooni edasikandmine tähendab alati ka selle uuendamist ja täiendamist.

Kokkuvõtteks juhin eraldi tähelepanu raamatu kujundusele: Hiiu kunstniku Liia Lüdigi-Algvere akvarellmaalid „Leivakõrvane I–V” annavad raamatule väga särtsaka tonaalsuse.

KATRE KIKAS